
VITA

A TÖRTETÉS KÁROS KÖVETKEZMÉNYEI*

Utasi Csaba és Gerold László dühös ferdítéseiről

*Hogy is mondtad, óh Illyés Gyula?!
Rólad lapodban, a Magyar Csillagban
rosszat vagy semmit . . .*

A gyűlölet okairól. Mikor a Bereményi Könyvkiadó felkérésére 1993-ban, három évtizedes kritikusi tevékenységemet összegezendő, rászántam magam a jugoszláviai magyar irodalomtörténet megírására, tudtam, hogy könyvem csak akkor lehet jó, ha Újvidéken sok kifogásolnivalót találnak benne. Nem mintha megrögzött ellenzéki lennék (hiszen engem gyermekkoromtól tekintélytiszteltre tanítottak), hanem mert a Vajdaság újvidékiek (és belgrádiak) által irányított tudománya évtizedeken át egy megdönthetetlennek látszó totalitarizmus szorításában formálódott és deformálódott. Az eredmény meghaladja a várakozásomat: nem emlékszem, hogy a *Híd* folyóirat történetében valakinek a könyvét 26 oldalon át (!) szidalmazták volna. Ezt némileg érthetővé teszi az a körülmény, hogy a két főművevény (A populista irodalom útvesztői; Idézetek a butaság

* *Megjegyzés: A szerkesztőség az alábbi levél kíséretében kapta meg Vajda Gábor válaszcikkét. Egyúttal közli, hogy a sajtótörvény 30. cikkelye alapján, amely azt mondja ki, hogy a szerző válaszában a vitatott szöveg állításaira közvetlenül nem vonatkozó részeit a szerkesztőség nem köteles közreadni, a válasz néhány ilyen természetű részletének közlésétől eltekintett.*

HÍD SZERKESZTŐSÉGE

Bori Imre részére

Mellékelt válaszcikkemben az önök által közölt két „kritikával” kapcsolatban nem csupán a részben akaratlan, részben szándékos félreértések, becsmérések ellen tiltakozom, hanem a politikai jellegű inszINUÁCIÓK ellen is. Utasi engem, aki immár 16 éve vagyok munkanélküli, fantasztikus arcátlansággal zsdanovizmussal (tehát manipulatív jellegű antiesztetikával) vádol meg. Az érdeklődésére, Gerold László viszont Varga Zoltán méltatása kapcsán arra céloz, hogy rossz értelemben (vagyis lényegében rasszista mellékszöveggel) használom a „faj” szót. Emiatt is bepörölhetem a Hidat, de ezt csak akkor fogom megenni, ha a folyóirat júniusi számában nem fogják közölni válaszcikkemet.

Szörnyülködve, de változatlanul tisztességes szándékkal:

*Palicsón,
1996. V. 29.*

Vajda Gábor

könyvéből. *Híd*, 4. sz., 348–67. p.) szerzői azok közé a kritikusok közé tartoznak, akikről nem írtam sok jót az irodalomtörténeti összefoglalóban. Annak ellenére ugyanis, hogy Utasiról így vélekedtem: „... a leghitelesebb irodalomkritikusa a Symposium-mozgalomnak s részben a vajdasági irodalom egészének is” (a többi között azért, mert „a szocialista realizmussal és a túláradó érzelmességgel szemben” az abszurd létélmény felvállalásával a haladást képviselte), azt sem hallgatom el, miszerint „ez a koncepció elhanyagolta, sőt akadályozta is az embernek mint egy adott nemzethez tartozó lénynek az önkifejeződését”. Gerold viszont „korábban félmjelzett értelmiségi függetlenségét” feladva, a *Híd*ban, Bori Imre mellett „a fáradtan esztétizáló semmitmondás támogatója, a kultúránkra szabadon reflektáló gondolat cenzora lett”.

A normális érvelés elmaradásának Utasi esetében az is fontos oka lehet, hogy az *Üzenet* folyóirat tavaly októberi számában *A mérce elmeszesedése* címen éles hangnemű (de érvelő módszerű) kritikát írtam Utasi legutóbbi írásgyűjteményéről. Vagy netalán más is rejlik az érdekikrek dühkitörése mögött? Hadd utaljak ezzel kapcsolatból egy „pletykára”. 1977 őszén, a hungarológiai újraválasztásom után (mielőtt önkéntesen elhagytam volna az Intézetet), Utasi Csaba hátul a kis szemináriumterem sarkában tizenvalahány munkatárs jelenlétében egy kioktatást olvasott fel, hogy a jövőben legyenek aktívabb és összeférhetőbb. Mikor utóbb a megdöbbenésemnek adtam hangot, mondván, hogy én nem vagyok párttag, Utasi azt válaszolta: ő nem a személyes véleményét olvasta fel. Vajon ezek után megrágalmaznám Utasi Csabát, ha a gyanúmnak adnék kifejezést, hogy érveket mellőző támadása most sem egészen az ő személyes gondolkodásából fakad?

Populizmus és szocrealizmus. Miként a „kritika” címe is jelzi, Utasi a populistákkal (utóbb a szocrealistákkal) vesz egy kalap alá. Nos, a könyvemben nincs utalás arra, hogy én a népet, a nemzetet, vagy annak elnyomott osztályát eszményíteném, s benne látnám a nyomorunkból való kilábalás lehetőségét. Akkor sincs, ha a természetesebb körülmények között élő emberek valószínűleg kisebb mértékben kényszerülnek arra, hogy a rosszabbik énjükre hallgatva érvényesüljenek. Talán a moralizmus skatulyájába gyömöszölten érzem magam a legkisebb mértékben megcsönkítettnek. A könyveket ugyanis a velünk egy nyelvet beszélő élő embereknek írjuk, méghozzá az ő pénzükön. Minthogy azonban az emberek – eldologiasodásukkal párhuzamosan – képtelenek ellenállni a hatalom folyamatos tudatosító tevékenységének, ezért az ízlésüket nem kiszolgálni, hanem nevelni kell. Újvidéki (és belgrádi) irányítású intézményeink eddig mind a kiszolgálástól, mind pedig a neveléstől többnyire tartózkodtak. Önkörükbe zártan főleg szakmabelieket érdeklő tudományt műveltek. Noha őket is jelentős mértékben a körülmények formálták olyanokká, amilyenek ők, nem tanúsítva kellő értelmiségi ellenállást, inkább erősítették, mint rombolták ezeket a bennünket megsemmisítő viszonyokat.

Populisták akkor lennének, ha népboldogító elkötelezettséggel a tömeg valamiféle mítoszához igazításunkat egyéniségünket, vagy ha számító politikusokként, fotelünk megszerzése vagy megtartása érdekében azoknak hízelegnénk, akiktől a legtöbb szavazatot reméljük. Egészen más a helyzet, ha úgy látjuk, hogy boldogulásunk – az anyanyelvi, kulturális és gazdasági közösség okán – elválaszthatatlan azoktól, akikkel a származás, a történelem, valamint a szociális és pszichikai megaláztatás is összeköt bennünket. E kapcsolat legalább annyira tudatos, mint ösztönös s közeledést jelent a többségi nemzethez. (Ha ugyanis vállalva a szakadék mélyéből annak széle felé kapaszkodunk, esetleg az uralkodó nemzet által lebecsült vékony kötél segítségével is, akkor a bennünket fönt váró államalkotó nemzet felé haladunk. Akkor is, ha nem merünk csak az általa lefogott kötélbe kapaszkodni.) Felvilágosító munkáról s ennek megfelelő irodalomról van tehát

szó, amely – kellő pedagógusi, kritikai útmutatással – a legnagyobb szellemek vonzásában egészséges öntudathoz, célszerű magatartáshoz juttatná már-már teljesen megnyomrodott pszichéjű magyarjainkat. Ennek alapján a populista helyett és a moralista mellett esetleg utilitaristának lehet tekinteni engem, lévén, hogy a születő irodalmat (is) valószínű, remélhető társadalmi szerepében értékelem. Az öncélú művészetet (legalábbis a mi körülményeink között) úri kedvtelésnek, a bürokratikus parazitizmus sajátos megnyilvánulásának tartom.

Ez azonban nem jelenti azt, mintha a politikai voluntarizmusnak áldoznék, méghozzá olyképpen, mint ahogy azt Utasi rámfogja „... a szocialista realizmus esztétikájának reinkarnációjával állunk szemben, ami végső soron csöppet sem meglepő, hisz eszmei irányultságuk minden látszólagos eltérése ellenére a zsdanovizmus és a populizmus ikertestvérek”. Hiába hívtak ugyanis nem egyszer, nem léptem be a KSz-be, s VMDK-s is csak addig voltam, míg nem mutatkozott meg, hogy itt nem a kulturális érdekvédelem, a nemzeti megmaradás, hanem a pártharc van előtérben. Így aztán az olyan nálam előforduló kifejezéseknek, mint amilyen a „haladó irodalom”, „valóságtükröző líra” már csak azért sem lehet bolsevik összefüggése, mert ez az álesztétika külső-főlső (bürokratikus) vezényeltségű, én viszont a belső-alsó (lelkiismereti) vezérlésű irodalmi pártfogolom. Az Utasi által kárhoztatott kifejezések hasonló szókapcsolatok formájában a régi görögöktől kezdve (a középkorban is!) vannak jelen a gondolkodásban, a bolsevizmus ugyanakkor nem tőlük, hanem elsősorban Hegeltől sajátította ki őket. Az utóbbi számára volt rendkívüli fontosságú a haladás és az igazság mint az irodalmat valamiképpen jelentőssé tevő kategória.

A Vajdaságban e kérdéskörrel én foglalkoztam legtöbbet, méghozzá két és fél évtizeddel ezelőtt a Lukács György realizmuselméletét fejtegető magiszteri munkámban, amelynek három fejezetét a Magyar Tanszék is megjelentette – különlenyomat formájában is. Dolgozatomban azt fejtegettem (Focht, Flaker, Sinkó, Hanák Tibor és mások szemléletétől felbátorodva), hogy az irodalomnak megismer(tet)ő szerepe is van, de csak a teremtő funkciója teszi művészeté. Századunkban az utóbbi hódít teret az előbbi rovására. Ma is ez a véleményem. Csakhogy most a kultúra gyakorlati (legalább annyira távlati, mint pragmatikus) kérdései felől olvasom az irodalmat, vagyis a könyvek értékei a személyi ízlésem mellett a kulturális környezetben várható fogadtatásuk szerint válhatnak számomra lényegessé. Más szóval: immár másfél évtizede elsősorban azt az irodalmat szeretem, amelyben a teremtő princípium nem hogy nem zárja ki a megismerés mozzanatait, hanem mintegy általuk érvényesül. Mivel a kommunista nevelés a csírájában fojtotta meg bennünk a mélyebb és hitelesebb (társadalmi) önismeret igényét, az önnelvelés szükségletét, ezért jó, ha a mindezt pótolni igyekvő tudomány – a lényegláttatás és a szuggesztivitás érdekében – lehetőség szerint a művészi eszközöktől sem tartózkodik.

Nem igaz tehát Utasi állítása, miszerint Fehér Ferenc költészetéből bolsevik módon, tehát megrovásként hiányolom a „jövőképet”, s nehezményezem, hogy „csupán néhol dereng fel némi optimizmus benne”. Az idézetek jelen vannak munkámban, ám csupán megállapításként, nem számonkérésként. S ebben a kijelentésemben sincs hivatalos baloldaliság: Szirmai művészete „a maga módján radikális tiltakozás a korabeli valóság embertelensége ellen”. Ilyet ugyanis elsősorban a polgári humanisták szoktak mondani, akik közé saját magamat is sorolom. Ezzel magyarázható meg az, amit nemcsak Utasi, hanem már Tomán László sem értett meg, amikor a *Magyar Szóban (Irodalomtörténet és vérpád, szept. 9.)* nem tudott engem sem a jobb-, sem pedig a baloldaliak táborába besorolni. (Mások sem igen már a hetvenes évek másik felében, mert ha sajátos csúcs volt is számomra mondjuk a kommunista és „urbánus” Déry művészete, azért a

bosszúságonnak adtam hangot a *Magyar Szóban*, amikor a szerbek számára íródott magyar irodalomtörténetből kimaradt Szabó Dezső.)

„Vitatársaimnak” meg kell érteniük, hogy a „rezsiváltást” követően is tudnunk kell azokról az írókról, akik úgy kötelezték el magukat a szembenálló világszemléletek egyike vagy másika mellett, hogy a napi politika nem mindig akadályozta mélyebb énjük teljes kitárulkozását. Részben emiatt említtem meg egyfelől (fenntartásosan – amit Utasi elhallgat) a kommunista Somogyi Pált, másfelől a népies ihletésű Kristály Istvánt.

Az irodalomtörténet nem azonos a műkritikával. Az előbb azt mondtam: részben – mert az említettek nem igazi írók s többen mások sem, mégis jelen vannak a könyvben. Következettélenység? Utasi szerint az, hiszen én – állítólag – az értéktudatosítás mellett köteleztem el magam. Viszont, miként mondja, ha V. G. „a két háború közötti korszak jelenségeit fürkészve Ambrus Balázs és Kováts Antal verselményeinek is teret szentel, György Mátyás, Lovász Pál, Bencz Boldizsár, Sziráky Dénes Sándor, Dudás Kálmán és mások munkásságát viszont teljesen mellőzi, akkor ez a méltánytalan megkülönböztetés semmivel sem menthető vétségét emeli ki”.

Utasi téved: Ambrus, Borsodi, Kováts és mások nem az irodalmi teljesítményeik miatt vannak jelen a könyvben, hanem azért, mert szerintem a legreprezentatívabb alakjai a Trianon utáni Vajdaság irodalmi kultúrájának. Tudnia kellene Utasinak, hogy az irodalomtörténet nem csupán az irodalom értékeinek, hanem az irodalom életének is a leírása. Ebben viszont egészen jelentéktelen írók is kifejezésre juthatnak, főleg akkor, ha az adott tájnak egy meghatározott időben egyszerűen nincs értékes irodalma. Amit tehát Utasi idéz Boritól a főnöke és saját maga (a vajdasági magyar irodalom egyetemi tantárgyelőadója) igazolására, az körülményes és hiteltelen: Trianont követően irodalmunk a „születésnek, a keletkezésnek, de a meg nem születésnek is jellegzetes és tünetértékű állapotában élt és alakult”. Szenteleky is csupán akart jelentős irodalmat teremteni s Szirmai sem vihette többre a szélmalomharcnál.

Utasi számára az általa hiányolt írók rendkívül fontosak, mert néhányal közülük behatóan foglalkozott a *Kalanyát* méltató doktori értekezésében. Már akkor céloztam rá a *Dolgozóknak*, hogy az írócskák ilyen alapos számbavétele túlzás. Az ő művük – s ez ma látszik egyértelműen – csak a mi kisebbségi bajaink kultúrpatológiai boncolása során lehet tanulságos. Sorra venni, számon tartani (!) őket, amikor jónéhány, összehasonlíthatatlanul jelentősebb magyar író nem szerepelhetett tankönyveinkben, inkább csak arra volt jó, hogy minél könnyebben tudományos titulushoz és társadalmi pozícióhoz juthasson az ember.

Lehet-e befektetíteni az irodalmi diktátorokat? Utasi Csaba még most sem tudja megérteni, hogy Szenteleky Kornél egyrészt irodalmi diktátor volt, másrészt pedig (s nem csupán azért, mert Kazinczy is az volt) nem feketítjük be, amikor ezt megállapítjuk róla. Pedig Utasi már a nyolcvanas évek második felében találkozhatott a Szenteleky-monográfiám *Isola Bellát* elemző részletével a *Híd*ban. „Kritikusomnak” illene tudnia, hogy a húszas és a harmincas évek a „tömegek lázadásának” (Ortega) és a liedereknek a kora volt. Hajdani vezérünk, miként ez említett regényéből kitűnik, bízott benne, hogy a proféták között olyanok is vannak, akik a helyes út felé terelnék az emberiséget. Saját magát is ezek közé sorolta s ezért engedett a lapalapító Csuka felkérésének. Ez természetesen nem jelenthette azt, hogy a *Naplóval* és az egyéb törekvésekkel folytatott harcában a szeretetelvűség erőltetése nem csapott át időnként önmaga ellentétébe. A szeretet ugyanis szünetel, amikor az érvényre juttatásáért folytatott, félig-meddig már

intézményesedett küzdelmünkben ellenfeleinket nem erényeik és hibáik egységében látjuk; pláne akkor, amikor saját cselekvésünk értékében sem bízunk, s úgy érezzük: hónapjaink meg vannak számlálva.

A kisebbség mint értékkritérium. Gettósítok, amikor a vajdasági magyar írótság kérdését a származás helyétől és az ihletéstől teszem függővé – mondja Utasi. Témaközpontú vagyok, holott a művészet lényege a formában van – visszhangozza századunk egyik fontos axiómáját Gerold.

Én (immár másfél évtizede, hiszen pl. 1982-ben a Kanizsai Írótáborban *Az időszeri témák sorsa a vajdasági magyar irodalomban* címen elmondtam a lényegét annak, amiből később több kötetnyi írásom született) az önelvű irodalom helyett szívesebben indulok ki az égető művelődési szükségletekből, a kulturális milióból, amiért az irodalom is felelős. Meggyőződésem szerint az igazi irodalomnak a lehetetlent kell megkísértenie: kultúrát kell teremtenie. Nem egyszerűen olvasókulturát! Hanem az önnevelésnek, a nemzeti érzékenységnak, a más népek iránti toleranciának, a szellemi-erkölcsi értékek anyagi érdek fölé helyezését, az egészséges önkritikának a kultúráját. Az eddigi szorgalmas, gögös begubózás, nagy látszateredmények ellenében, a belénk nevelt elidegenedés mákonya ellen küszködve, a nyílt és közhasznú értelmiségi szavak védelmében. Bízva, hogy a jövőben majd nem muszáj-Herkulesek, lelkes autodidakták, hanem a megfelelő tanzéken képzett szakemberek vállalják magától értőden a művelődésszervezők szerepét: ha majd a magyartanárokat – mint a leginkább szem előtt tartottakat – nem zárja szakmai-iskolai önkörükbe az állásuk elvesztésének lehetősége miatti félelem.

Kultúrát támogatni írók esetében csupán élményanyagunk teljességének kifejezésével lehet. Főleg annak vállalásával, ami a velünk azonos nyelvet beszélőkkel közös, s amit éppen ezért tabuként kezel a hatalom. Az új, hiteles irodalom új szenvedéllyel, új szókombinációval eszmélteti fel a (szélesebb értelemben vett) értelmiséget addigi beidegződéseiből. A kisebbségi élménynek a korábbi lefojtottságból való felszabadítása tehát tisztán irodalmi szempontból is fontos alkotói elhatározás. Olyat és úgy mondani, amelyet ahogyan eddig nem lehetett, a saját mélységeiből felmerülő alkotók esetében jóval többet jelenthet átmeneti szenzációnál. Egyébként, pusztán az irodalom filozófiája felől nézve, a próza és a dráma s részben a líra is, az erősebb és a gyöngébb küzdelméről szól, rendszerint az utóbbi felől értékelve. A kisebbségi sorsba került nemzetek önfelmérése tehát csupán a mi kollektív önterápiánk esetében külön feladat, egyébként csak egyik spontán formája a mindenkor életharcnak, a folyamatosan önmagát kínáló egyetemes emberi témának.

Hihetetlenül fontos, hogy semmiképpen se váljon kötelezővé a kisebbségi téma vagy motívum az irodalomban. Ha normaként próbálnánk érvényesíteni, akkor akaratlanul is egy másik, abban a helyzetben nyilván hitelesebb kisebbségi irodalmat alapoznánk meg. Azt, amely a törvényre emelt kisebbségi ihletés miatti tiltakozását fejeznék ki a maga nyelvén. S ebben a személyi szorongás sűrítene (hitelesítene) az „örök emberi”-nek a hűségét.

Amikor tehát az irodalomtörténetemben az általános irodalomesztétikai értékkritériumok mellett a kisebbségi szempontot is előtérbe állítom, akkor ezt pusztán azért teszem, hogy megért(ese)m: 1. műveinek többségében miért vitatható számomra eddigi könyvkiadásunk; 2. miért nem válhatott felvilágosító missziójú, közösségmegtartó erővé ez az irodalom. Ha engem ennek alapján provinciális szemléletűnek gondolnának, akkor hadd hivatkozzam a szakirodalom két nagy tekintélyére, Wellekre és Warrenra. *Az irodalom elmélete* 364. oldalán ugyanis a többi között ezt olvashatjuk: „... az egész esztétika

alapproblémája itt jelentkezik: a között a nézet között, mely azt állítja, hogy létezik egy külön, másra visszavezethetetlen »esztétikai tapasztalás« (a művészet autonóm területe) és a között, a művészetet a tudomány és a társadalom eszközüvé teszi, és tagadja, hogy létezik olyan tertium quid, mint az »esztétikai érték«, mely középhelyzetet foglal el a »tudás« és a »tett« között, illetve egyfelől a tudomány és a filozófia, másfelől pedig a politika és az etika között. Azt persze, hogy a műalkotásoknak értékük van, annak sem kell szükségképp tagadnia, aki tagadja a végső, másra visszavezethetetlen »esztétikai érték« létezését: megteheti azt is, hogy csupán »visszavezeti«, lebontja a műalkotás vagy a művészet értékeit és szétosztja őket az általa »igazinak«, »végsőnek« tartott értékrendszerek között.”

Wellek és Warren aligha vádolható populizmussal – igaz? Mégsem törnek pálcát azok fölött, akik kételkednek a tiszta esztétikai érték létezésében. Nos, én, a zenére és egyes – főleg lírai – alkotásokra gondolva, igenis hiszek a tiszta esztétikai értékben. Ám abban még inkább, hogy nekünk itt és most – esztétikainál fontosabb egzisztenciális érdekeinknél fogva – nem az ilyen hedonizmusra redukált értékfajta van szükségünk. S abban még sokkal inkább, hogy nálunk az ún. tiszta irodalom művelése számos esetben a politikai és az esztétikai szélhámosság határát súrolta. Annál is inkább, mert leginkább az alkotók mélyrétegeinek a leszorításával járt.

Tájunk írásbeliségének múltját áttekintve tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy irodalmunk sterilizálódása egyszerre ok és következmény. Ok – hiszen a létélmény teljességének alkotói kifejezetlensége, vagy kritikus-pedagógusi kifejtetlensége az elmúlt évtizedekben olyan disszidensek neveléséhez járult hozzá, akiknek többsége atomizált-ságában és meglapulásában az itteni túlélést választotta, kisebb része pedig az anyagi veszélyeztetettség vagy a katonai behívók miatt az otthon és a munkahely elhagyásával láthatóvá tette azt, ami évtizedeken át láthatatlan volt. Következmény – hiszen ez az irodalmi tenyészet, a maga ravasz liberalizmusával együtt, a második világháborút követő nagyugroszláv ideológiai totalitarizmusnak a nyílt vagy hallgatólagos beleegyezésével szűletett, tehát közvetlenül vagy közvetve az államérdeket szolgálta.

Más kérdés, hogy a művészet eleve szimbólumokból áll s csak önmagát megsemmisítve vagy legalábbis korlátozva tud banálisan nyílt lenni. Mi egyelőre olyan körülmények között élünk, hogy az önmegismerésre nagyobb szükség van, mint eddig bármikor. A ráció, a művészet részleges ellenlábasa lehet az alapvető eszközünk. Ha az emberben leküzdhetetlen a víziós hajlandóság, akkor legalább olyan struktúrákat hozzon létre, amelyek tudálékosság nélkül is lebonthatók a történelmi, szocio- és etnográfiai, pszichológiai, stilisztikai, ritmikai stb. összetevőkre. Ne az érvényesülésében gátlástalanul helyezkedő ember cinizmusa lappangjon a szógubancok mögött, amelyekre még mindig naivan bólint rá a gondolkodástól elszoktatott, tekintélytisztelő, módszertanilag gépiesített ízlés.

Miközben ilyeneket frok, nem ítélezhetek élők és holtak fölött, mivel semmilyen hatalom sincs a kezemben.

Hiányos tudományos felkészültség. Gerold Lászlónak kevés hajszála hullott ki az irodalomtudományért. A színházi produkciók többnyire jó kritikusként és monográfusaként tevékenykedett, ki-ki ruccanza a kultúrszociográfia területére, vagy egy-egy könyv világába. Nem a dráma-, regény-, novella- vagy verselemzéseivel, nem világ- vagy magyar (esetleg vajdasági) irodalmi opusfeldolgozásaival érdemelte ki, hogy a Magyar Tanszék tanársegédje, majd tanára, illetve a *Híd* szerkesztője legyen. Legújabb könyve – *Meglelt örökség* – tanúsíthatja, hogy már képtelen jelentőset produkálni. Színházzal kapcsolatos

dolgozataiban szerényen filologizál, „kritikái” viszont alig többek a főnökei tudományos munkáinak interpretálásánál, dicséreténél. E szerénységnek, sajnos, semmi nyoma a szerkesztő magatartásában. Gerold úgy szól bele az irodalomesztétika kérdéseibe, mintha valaha is behatóan foglalkozott volna velük.

Nyilván őt is – a beosztásából eredő kötelessége mellett – a rossz lelkiismerete, saját belső tisztázatlanságai sodorták bele a könyvem és személyem elleni vagdalódzásába, aminek következtében kiszolgáltatottá vált. Két féle módon nem érti a könyvemet. Részben nincs felkészültsége hozzá, mert a modern irodalomtudománynak inkább csak a közhelyeit ismeri, részben pedig – a kinevettetés vagy a nyomatékos elhatárolás érdekében – nem is akarja érteni.

Akkor is a tájékozatlanságáról tesz tanúbizonyságot, amikor kioktatni igyekszik, mondván, hogy a szecesszió és az újromantika nem azonos fogalmak. De ellentétesek sem, hiszen akár a német, akár az angol, akár az olasz irodalomban született kifejezést használjuk is a múlt századvég enervált polgársága stílusigényének megnevezésére, a lényeg ugyanaz.

Hasonlóképpen a biedermeier kifejezés is megbotránkoztatja Geroldot. Hogy merem hatszor használni!? Az bezzeg nem jut eszébe neki, hogy az expresszionizmust ennél többször is említtem. Nem, mert számára az lenne a normális, ha a többi izmussal együtt többnyire csak ezt emlegetném. Úgy gondolom, hogy nagyon is tisztában van vele „kritikusom”, miért említtem a biedermeiert többször is, olyan esetekben, amikor az így jellemzett frói magatartásoknak látszólag semmi közük sincs egymáshoz. Látszólag nincs, lényegében annál több. Mert ha tudjuk, hogy a biedermeiert mint emberi magatartást és művészi stílust annak idején a hatalomnak való kiszolgáltatottság teremtette meg, máris nyilvánvaló: ezzel a kategóriával kapcsolatban legfeljebb az a vétségem, hogy nem használom sokkal többször. Szenteleky olykor azért eszményfette a világ bajaitól elszigetelt bensőséget, a szerelmi kettős platói idilljét, mert neki – a sors hatalma miatt – alig lehetett része benne. S a vajdasági kortársai is áldoztak a kispolgári illúzióknak, hisz csak így fogadták el őket mint írónak. Amit ők még inkább önként vállaltak, az a szocializmus hatalom védte bensőségében törvényerőre lépett. A „vannak még hibák” volt a határ, s akik ezt a lényegi kérdések felvetésével átlépték, azokat a jobbik esetben „csak” mellőzték. Esetleg bizonyos időszakban és csoportosan lehetett kitörni a „derekasság” felszínességéből, hazugságaiból. Gerold az utóbbi másfél évtizedben túlságosan belesodródott a biedermeierbe s érthetően éppen ezért haragszik rá oly nagyon.

S magától értődik: ha valakinek az alkotói magatartása biedermeier jellegű, az még nem jelenti azt, hogy e korlátokon belül nem igyekszik kialakítani egy – mondjuk impresszionista stílusú – realista világgépet.

A tekintélytiszteltet merevsége ellen. Hogy Bori Imre munkásságának méltatásában nem vagyok egyoldalú, azt azzal is bizonyíthatom, hogy néhányszor hivatkozok rá. Külön kiemelem Bori Fehér Ferenc-könyvének jelentőségét, hiszen Bori ezáltal a szabadvers újvidéki árvize ellen emelt gátat, a symposionistáknak aligha tetsző módon. Hogy kései kultúrpolitikai magatartását és néhány könyvét bírálom, arra jogom van, minthogy tényhalmazzal támaszthatom alá állításaimat. E tényekből csak kevés kerülhetett be a könyvembe, mivel e munkának – a terjedelme szerint – a Bereményi Könyvkiadó kismonográfia-sorozatába kellett illeszkednie.

Utasi a mennyiséget és a minőséget téveszti össze, mikor azt bizonygatja, hogy Varga Zoltán indulása óta milyen sokan (köztük Bori is) foglalkoztak írónk műveivel. Én nem erről beszélek, hanem arról, hogy érdemben – főleg politikai okok miatt – alig méltathatta valaki a munkásságát. Gerold viszont – mint mindig – rosszhiszemű, amikor megrovásként

fogja fel részemről azt a Borira vonatkozó állítást, miszerint a munkássága során megfelelő szekunder-irodalmat használt. Aki tudja, mi a tudományos munka, az tisztában van vele: én itt dicsértem Borit. Geroldnak egyébként az az állítása sem igaz, hogy szerintem Bori a munkássága során csak avantgárdal foglalkozott. Cím szerint is említtem a Sinkóról, Krúdyról, Móriczról, Kosztolányiról írt könyveket.

Gyanúsítások, melléolvasások. Hadd említsek még néhány, Gerold félreolvasásait illusztráló példát. Mikor Varga Zoltán hőseinek mozgatórugóját a „faj”-ban jelölöm meg, akkor Gerold célzásával ellentétben nem a kifejezés jelentésének fasizmus által politizált változatára gondolok, hanem a régiek szellemében: az emberiségre. Továbbá: Fehér kapcsán én nem azt sugallom, hogy „kisebbségi író nem gondolkodhat nagyközösségi méretekben” – ahogyan azt „kritikusom” feltételezi – hanem, hogy a nagyközösségünk képviselői öncenzúrára kényszerítették. A kisebbségi író is természetesen úgy válik naggyá, nemzetközi jelentőségűvé, ha művében „az ember” küzdelmének szintjéig képes emelni földrajzilag és társadalmilag peremjellegű tapasztalatát. Fehér költészetének vajdasági jellegéhez a múltélménye miatt nem férhet kétség. Egyébként neki nem általában „a versformát” kellett volna lerombolnia ahhoz, hogy kései létélménye adekvát formát kapjon, mint ahogy azt Gerold ironikusan állítja – hanem a saját, hagyományosan rációközpontú és verstani alapú formáját. Más szóval saját addigi gyakorlatával s a társadalmi sodrással kellett volna radikálisabban szembefordulnia.

Gerold a kihagyásos olvasói módszer alkalmazásában is jeleskedik. Nem igaz ugyanis, hogy V. G. „Füstről és Zákányról úgy beszél, mint két azonos kategóriába tartozó művésze . . .” Bizonyítékként nem csupán arra hivatkozhatok, hogy Füst Milánt Zákány „nagy elődje”-ként említtem, hanem arra is, hogy míg Zákány költészetével kapcsolatban a fenntartásaimnak voltam kénytelen hangot adni, addig Füst poézise – ahogyan azt számos írásom tanúsítja – a legnagyobb élményeim közé tartozik a magyar irodalomban.

Az érdekiker akkor is rosszhiszemű, ha csupán erőltetve lehet az. Előbb pontosan idéz: „Gál László, a baloldali politika hajdani költő-elkötelezettje, későbbi mély és szenvedélyes bírálója legvégül költőként is tehetetlenné vált. (. . .)” Azután következik a csomó keresése a kákán: „Nem tudom, mit ért V. G. »legvégül«-ön, ha Gál utolsó köteteit, a *Szó a szélben* (1968) és a *Tenyerünkön a holdat* (1970), akkor alaposan téved. Az, hogy baloldali elkötelezettségében csalódott, épp a költőt aktivizálta . . .” „Kritikusom” mégsem találhatta meg a csomót a kákán, mert a könyvemben a többi között a következő, Gerold által figyelmen kívül hagyott mondatok is megtalálhatók: „A hatvanas évek derekától kiadott verseskönyvek kiteljesítik a már korábban megindult folyamatot.” Azt a folyamatot, amelynek lényegét az előző bekezdésben társadalmi csalódásként, a Gál-vers, mint a szabadvers sajátos formája kialakulásaként említettem. Gerold torzító módszerére jellemző, hogy az általam idézett, az ő szempontjából is lényegi információt nyújtó mondatot kihagyva, az utána következőt idézi: „A költő látszólag összedobált sorok formájában, a központozást is gyakran mellőzve ostromozza a rossz irányban haladó életet.” Ha becsületesen folytatná az idézetet, akkor a következő, talán eredetiségben sem igen szűkölködő értékelésemet ismertetné a *Híd* olvasójával: „Költészetének korábbi narratív jellege, felszíni-logikai strukturáltsága mindinkább megszűnik. A költő szimbólumokban kezd gondolkodni, mind nagyobb teret adva a paradoxonoknak. A korábbi életközpontú osztályharcostól ekkor már a távolkeleti létfilozófia sem idegen, mint aki, ha olykor a társadalmi cselekvésre szavaz is, annak lényegét önmagában, a távolabbi céloktól függetlenül látja.” A Gerold számára bizonytalan vonatkozású „legvégül” idő-

határozó, a számára nyilván ismeretlen *Sziklaévek* c. 1983-ban kiadott hátrahagyott versekre, e megdőbbentő dokumentumokra vonatkozik.

A tiszta képletek hiedelme. Az érdekeik felfelé figyelve és lefelé gúnyolódva a tiszta képletek, elválasztások, a vagy-vagyok embere. Ezért gúnyolja ki a Papp Dániellel kapcsolatos megállapításomat, amely szerint írónk amellett, hogy tanulmányozta tájunk embereit, szecessziósan csapongó volt. (Mellesleg: én terjedelmes tanulmányt is írtam Papp Dániel novellisztikájáról.) Gerold hivatali voluntarizmusának az sem tetszik, amit Herceg János művelődéstörténeti érdekű visszaemlékezéseiről frok. Nem tetszik neki, miszerint „Szépfírói többletük azonban nem csökkenti lényegesen tudományos hitelüket.” Cenzorunk nem érti meg: a jó hangzás, a szavak és mondatok szíreneként csábíthatják az írókat, de az olyan típusúak, mint amilyen Papp Dániel, Illyés Gyula és Herceg János volt, az igazság érdekében ellenállnak. Még akkor is, ha szatirikus kedvük olykor (miként Papp Dánielt) eltávolítja őket a realizmus látszatától, vagy ha frásztechnika szempontjából hátat fordítanak is a tudománynak.

Gerold az Ács-képeket is összemazsolja. Én ugyanis költőnkkel kapcsolatban „az etika és annak részleges ellenlábasa, az esztétika között”-i viaskodásáról beszélek, ő viszont az enyhítő szerepű „részleges”-ről megfélekedve, tagadja az „ellenlábasság”-ot és a kategóriák másságáról beszél. Nincs tudomása tehát pl. Thomas Mann öröklődéseiről, amelyekben, a túlfokozott szépség-élményt embertelennek mondvá, az etikai princípium mellett kötelezte el magát. Mi itt a Vajdaságban e tekintetben tőle tanulhatnánk sokat. Főleg Gerold. Akkor nem rágalmazom meg, hogy a következő megállapításom elvitatja Ács Károly második Híd-díjának jogosságát: „... leginkább csak néhány szóból álló verseinek gyűjteményét Híd-díjjal tüntették ki”. Ácsot a mai magyar irodalom egészében is jelentős költőnek tartom, s ezért is írtam róla kisonográfíát.

Hogy Gerold agyműködésével baj van, azt Deák Ferenc drámái kapcsán is egyértelműen elárulja. Amikor ugyanis azt írta hogy „Deák legsikerültebb drámája a *Légszomj*, amely abszurd formatechnikája ellenére is a vajdasági lét mélységeiből tör föl . . .”, akkor én ezzel nem alapozom meg azt a következtetést, miszerint „A »vajdasági lét« mélységei nem törhetnek fel egy abszurd drámában”. Hasonlóképpen csupán Gerold szerint rovom meg Juhász Erzsébetet azért, mert Szenteleky pályájának témájára írta meg egyik kiváló regényünket. A „még akkor is” megszorítás ugyanis arra vonatkozik, hogy a téma eleve korlátozta az írónk epikus fantáziáját. S amikor Csorba költészetével kapcsolatban megállapítom: benne „Előfordulnak ugyan ilyen vagy olyan rímek, ám ezek travesztáló célzatúak”, akkor – hiába gúnyolódik Gerold – ennyi egy irodalomtörténeti összefoglalóban elégséges, az olvasó aligha kíváncsi a rímfajta szakmai kiértékelésére. Annál kevésbé, minthogy itt travesztációról van szó. Ugyanerről a formalista elgépiesedettségről tesz tanúbizonyságot „kritikusom”, amikor alaposabb irodalomtudományi gyakorlat nélkül Burány Nándor regénye kapcsán s az egy mondatnyi tematikai ismertetés ürügyén szakszerűtlenséget vet a szememre. Holott nálunk a témák a formáknál is fontosabbak! Emberré válásunk kérdése ugyanis a témaválasztás szabadságával függ össze.

Gerold olvasatának hamisságáról a többi között az is tanúskodik, hogy úgy tesz, mintha én a „többé-kevésbé hermetikus” minősítéssel elmarasztalnám napjaink néhány (Bányai által nyelvi-strukturalista módon elemzett) kiváló költőjét. Hogy Gerold itt is rágalmaz, azzal is bizonyíthatom, hogy a nevezett hét költő közül hatnak a könyveiről jómagam is – elismeréssel – írtam. Ugyanakkor – Bányai kapcsán – azt a következtetést sem alapozom meg, hogy „a »nyelvi-strukturális« összefüggések függetlenek az »esztétikai értékektől«. Viszont azt már állítom, hogy nem azonosak velük. A »miből épül fel?«, »hogyan

kapcsolódnak egymáshoz az elemei?«, »mi az alkotó törekvése?« kérdéseire adható válaszok nem feleletek arra, hogy – a szó mélyebb értelmében – »miért tetszik?« »miért érdemes elolvasni?«, »hol alkot viszonylag magas szinten, de gépiesen, a divatnak engedve?«

S íme a Gerold-féle melléolvasás még egy példája: „A *Drávaszögi keresztek* (1988) vallomásértékű regény, még ha egy parasztfiú monológja alkotja is a művet” – írom én. „Még ha? Egy parasztfiú monológja nem lehet művet alkotó vallomásértékű?” – köztökdik Gerold. Ismét alaptalanul, hiszen a „vallomásértékűség” egyértelműen az alkotói személyességre vonatkozik, még hozzá éppen azáltal, hogy hangsúlyozom a parasztfiú némileg elidegenítő központi szerepét.

S úgy hiszem, a „művészeti etika” szókapcsolat jelentése sem problematikus annak számára, aki figyelmesen olvasta el a könyvemet. Gerold ezen is fennakad, s nem akar eszébe jutni, hogy itt a darabszámra végzett munka erkölcséről van szó a sorozatgyártás léhaságával szemben.

Az első érdekker legalább annyi fáradságot vett, hogy cikket kerekített a könyvvel kapcsolatos előítéleteiből. A második (hatalmának, szerkesztői lehetőségeinek tudatában!) a lapszéli jegyzeteit (köztük általam nem idézett zavaros sorait) tette közzé kritikaként, tudva, hogy az ő helyzetében az avatatlanság is erény.

Munkám abban a tudatban írtam, hogy míg magyar értelmiség lesz a tájunkon, illetve, amíg a határainkon túl a Jugoszláviába szorult magyarság írói és művei iránt érdeklődnek, addig az én kismonográfiám téziseinek (és bizonyítékainak) a többsége is élni fog. Szubjektív értékítéleteimet ugyanis vagy máris alátámasztottam, vagy a jövőben fogom pótolni azt, amire a sürgető körülmények között nem volt lehetőségem. Nagy anyaggal dolgoztam, ezért tudom, hogy olyan hibák is kiderülhetnek, amelyeket eddig még senki sem tett szóvá.

Utasi Csaba néhány kisebb tárgyi tévedésemre vonatkozó megjegyzését megköszönöm. Elfogadom a tényit, hogy Domonkos *Átlúzott versek* c. kötete nem 1968-ban, hanem 1971-ben látott napvilágot. A Gál László és Csépe első publikációnak helyére vonatkozó kritikát is akceptálom. Bori Imre születési évével kapcsolatban szintén igaza van.

Tomán László, a Forum Könyvkiadó egyik volt szerkesztője a már említett érthető indulatú támadásában ott volt tárgyilagos, amikor egy elírásra hívta fel a figyelmet. A szabadkai *Életjel* valóban nem faliújságként, hanem mint élőújság indult. Köszönöm.

Utasi néhány kiigazítását visszautasítom. Nem írtam ugyanis arról, hogy melyik volt Fekete Lajos első verseskönyve, következésképp „kritikusom” csak gondolatolvasás útján feltételezheti rólam, hogy én „úgy tud”-om: a *Béklyózott erők feltámadása* az első Fekete-könyv. Hasonlóképpen telepaticusan szerezhetett bizonyosságot arról, hogy én „úgy tud”-om: Fehér Ferenc „első kötete a *Jobbágyok unokája* címet viseli”. Más módszerrel az érdekker arra is következtethetett volna, hogy esetleg nem is én tettem véletlenül többszámba a birtokot (helyesen ugyanis: *unokái*), hanem a nyomda. Ha jobban ismerné Utasi azt az anyagot, amiből doktorált, akkor azt is tudná: a visszaemlékezések szerint Laták valószínűleg az elvtársaira való tekintettel nem adott kéziratot Szenteleky antológiájába, függetlenül attól, mivel indokolta tartózkodását.

Nem tagadom: hálás vagyok „kritikusaim”-nak, hogy rosszindulatukkal és tévedéseikkel lehetővé tették, hogy mindezt elmondjam. Még hozzá a *Híd*ban, ahol már régóta nem publikálok. Remélhetőleg valamennyire hozzájárultam a mi irodalmi berkeinkbe eddig be nem engedett, noha számunkra – távlati szempontból – létfontosságú pluralizmus meghonosításához.